

20. YÜZYILIN BAŞLARINDA AFGANİSTAN'DA ÇALIŞAN TÜRK UZMANLARI VE ÜLKENİN MODERNLEŞME SÜRECİNDEKİ ETKİLERİ

TURKISH EXPERTS WORKING IN AFGHANISTAN IN THE EARLY 20th CENTURY AND THEIR INFLUENCE ON THE COUNTRY'S MODERNIZATION PROCESS

Ziauddin JAMAL* - Sema ORSOY**

ÖZ

Afganistan, 20. yüzyılın başlarında, özellikle 1901-1919 yılları arasında Emir Habibullah Han döneminde, modernleşme yönünde önemli adımlara sahne olmuştur. Bu dönemde modern eğitim, modern askerî talimler, modern tarzda hastane kurulması, kitap ve gazetelerin basımı ve yayımı, bilimsel eserlerin tercümesi ve bazı üretim fabrikalarının açılması gibi alanlarda dikkate değer faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte yabancı uzmanlar arasında en etkili rolü Osmanlı Türk uzmanları üstlenmiştir. Modern askerî eğitim, modern bilimler, tıp, mühendislik ve sanat alanlarında uzmanlaşmış bir grup Türk, Afganistan'a davet edilmiş ve kendi meslek ve uzmanlık alanlarına uygun olarak yeni kurulan askerî ve sivil kurumlarda görev yapmıştır. Onların çabalarıyla çok sayıda bilimsel metin Türkçe'den Farsça'ya tercüme edilmiş ve yeni kurulan okullarda okutulmuştur. Bu uzmanların varlığı, Afganistan'ın modernleşme sürecinde Osmanlı modernleşmesini bir model olarak benimsemesine katkıda bulunmuştur. Ayrıca onların faaliyetleri neticesinde Afgan halkı ve aydın kesim arasında Osmanlı Devleti'ne duyulan yakınlık ve destek hissi belirgin şekilde artmıştır.

Bu çalışmada, söz konusu Osmanlı Türk uzmanlarının Afganistan'a geliş süreçleri, görevleri, yaptıkları çalışmalar ve uzmanlık alanları incelenmiştir. Bununla birlikte, çalışmalarının Afganistan'ın modernleşme süreci üzerindeki etkileri

ABSTRACT

At the beginning of the 20th century, particularly during the reign of Amir Habibullah Khan (1901-1919), Afghanistan witnessed significant steps toward modernization. In this period, notable developments took place in areas such as modern education, modern military training, the establishment of hospitals in a modern style, the printing and publication of books and newspapers, the translation of scientific works, and the opening of several production factories. Among the foreign specialists involved in this process, Ottoman Turkish experts played the most influential role. A group of Turks specialized in modern military education, modern sciences, medicine, engineering, and the arts were invited to Afghanistan and appointed to various newly established military and civilian institutions in accordance with their professional backgrounds and areas of expertise. Through their efforts, numerous scientific texts were translated from Turkish into Persian and taught in the newly established schools. Their presence contributed to Afghanistan's adoption of Ottoman modernization as a model. Moreover, as a result of their activities, feelings of affinity and support toward the Ottoman Empire noticeably increased among the Afghan public and the intellectual class.

This study examines the arrival of these Ottoman Turkish experts in Afghanistan, their duties,

*Kocaeli Üniversitesi Tarih Bölümü, Doktora öğrencisi.

E-posta: ziaajamal@gmail.com

ORCID NO: 0009-0009-3162-1006

**Kocaeli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Genel Türk Tarihi

Anabilim Dalı, Dr. Öğr. Üyesi.

E-posta: semaorsoy@kocaeli.edu.tr

ORCID NO: 0000-0002-7427-0527

Makale Atf Bilgisi: JAMAL Ziauddin, ORSOY Sema (2026).

20. Yüzyılın Başlarında Afganistan'da Çalışan Türk Uzmanları Ve

Ülkenin Modernleşme Sürecindeki Etkileri, Avrasya Etüdleri.

Gönderim Tarihi: 26.11.2025 **Kabul Tarihi:** 25.02.2026

ve ülkenin modernleşme tarihindeki önemi de mümkün olduğunca analiz edilmiştir. Araştırma, resmî ve birinci el kaynaklara dayanmakta olup, dönemin resmî gazeteleri, hatırat kitapları ve Afganistan tarihine dair araştırmacıların eserleri esas alınmıştır. Çalışmada kullanılan kaynakların çoğu Farsça olmakla birlikte, bazı Osmanlıca ve modern Türkçe kaynaklara da başvurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Osmanlı, Türk, Modernleşme.

the work they carried out, and their respective fields of specialization. Additionally, it analyzes, as far as possible, the impact of their activities on Afghanistan's modernization process and their importance in the country's modernization history. The research is based on official and primary sources, including the official newspapers of the period, memoirs, and works by researchers on Afghan history. While most of the sources used are in Persian, several Ottoman Turkish and modern Turkish sources have also been consulted.

Keywords: Afghanistan, Ottoman Empire, Turks, Modernization.

Giriş

Afganistan, 1747 yılında Ahmed Şah Abdali (1747-1773) tarafından kurulduğunda, daha çok kabile törelerine göre yönetilmekteydi. Hatta Ahmed Şah'ın iktidara geçmesi, Afgan ya da Peştun kabilelerinin ittifakıyla gerçekleşmişti.¹ Devlet, kuruluşunun ilk dönemlerinde daha ziyade askerî faaliyetlerle, özellikle Hindistan üzerine yapılan seferlerle meşguldü, dolayısı ile bu dönemde Avrupa'da gerçekleşmekte olan yeniliklerden habersiz kalmıştı. Afganistan ancak 18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılın başlarında Hindistan'ı ele geçiren İngilizlerle karşılaştığında “modern medeniyet” olarak adlandırılan Avrupa'daki gelişmelerden haberdar olabildi. İlk aşamada Afganistan hükümdarlarının bu medeniyete karşı tepkisi nefret doluydu. Bu dönemde (18. yüzyılın sonlarında) Afgan hükümdarları, özellikle Ahmed Şah'ın torunu Şah Zaman (1793–1801), İngilizleri Hindistan'dan kovmak için çabalamaktaydı. Ancak, bu doğrultudaki girişimler İngilizlerin entrikaları nedeniyle başarısız oldu. Hatta İngilizlerin oyunlarıyla alevlenen iç karışıklıklar, devletin gücünü iyice zayıflattı. Merkezi otoritenin çöküşüyle birlikte yerel güç odakları yükselmeye başladı. Bu karışık durum sebebiyle Afgan hükümdarları kendi iktidarlarını kaybetmemek için İngiliz himayesine sığınmaya yöneldi. Böylece Afgan hükümdarları ile İngilizler arasında ilişkiler kurulmuş oldu. Nitekim Afgan devletinin İngilizlerle ilk anlaşması 1809 yılında imzalandı. Bu anlaşmanın temel hedefi, iki devletin gerektiği durumlarda birbirini himaye etmesiydi.²

Bu dönemlerde Afgan devleti, ülke üzerinde tam egemenliğini sağlayabilmek için güçlü bir orduya ihtiyaç duymaktaydı. Afgan hükümdarları daha sonra İngilizlerin gelişmiş askerî tekniklerinden etkilenerek kendi iktidarlarını güçlendirmek için aynı çizgiyi takip etme kanaatine vardılar. Bu nedenle Afganistan'da modern ve düzenli bir ordu kurma çabaları başlamış oldu. Bu doğrultuda önemli adımlar atan ilk hükümdar Emir Dost Muhammed Han'dı (1793–1863). İlk kez onun döneminde birçok Avrupalı subay, askerî düzenlemeler amacıyla göreve alındı.³ Amerikalı Josiah Harlan, Britanyalı subay Estewan Campbell, Fransız Albay Leslie ve Argo'nun yanı sıra birkaç Avrupalı askerî uzman Emir'in hizmetinde bulunan isimler arasındaydı. Bunun yanı sıra Emir'in yönetiminde Avrupalı olmayan, özellikle de Hintli ve İranlı Müs-

1 Cevât Musevî, *Amelkerd-i Siyasi-Nizâmî-i Ahmet Şâh Ebdâlî. Tarih-i İslâm Dergisi*, 5(17), Bahar 1394 hş. s. 137.

2 N. Halkin, *Tecavüz-i Britanya ber Afganistan*. Moskova, 1959. s. 13; Mehmed Bakır Mîbahzâde, *Tarih-i Siyasi Muhteser-i Afganistan*. Kâbil: Aftâb Araştırma Merkezi Yayınları. 1388 hş. s. 61.

3 Vartan Grigoryan, *Zuhûr-i Efgânistân-i Nevvîn (Şerî'atî Efgânistânî, Muḥammed İbrâhîm, 1391 hş.)*, s. 102; Abdul Hay Habîbî, *Tarih-i Muhteser-i Afganistan*. Kâbil. 1346 hş. s.361.

luman uzmanlar da görev yapmaktaydı. Hindistan kökenli Abdülsamed Han ve Salih Muhammed bu kişiler arasında en öne çıkanlardı. Söz konusu Avrupalı ve Avrupalı olmayan görevlilerin Afgan ordusunda gerçekleştirdikleri en önemli yenilikler, Avrupa tarzı üniforma seçimi ve piyade birliklerinin modern bir biçimde düzenlenmesiydi. Ayrıca kabile temelli asker toplama sistemi büyük ölçüde yeniden örgütlendi. Ancak bu reformlar yalnızca Kabil ve Belh bölgeleriyle sınırlı kalmış, diğer bölgelerdeki askerî güçler belirgin bir şekilde kabilevi niteliklerini korumaya devam etmiştir.⁴

Ayrıca Afgan toplumunun Avrupalılara karşı duyduğu aşırı nefret, bu uzmanların çalışmalarını güçleştirmekteydi. Bu nedenle Emir Dost Muhammed Han ve ondan sonra iktidara gelen halefleri, çoğunlukla Hintli Müslümanları görevlendirmek zorunda kalmışlardır. Bazı durumlarda ise İslam'ı kabul eden ya da edilmiş gibi tanıtılan İngilizler işe alınmaktaydı. Nitekim Dost Muhammed Han döneminde Türkistan Sipahsaları (Türkistan Ordusu Komutanı) makamında bir İngiliz görev yapmaktaydı. Söz konusu yıllarda Belh'te bulunan Emir'in torunu Abdurrahman Han, kendi hatıratında *Türkistan Sipahsaları'nın*, Şir Muhammed adında bir İngiliz generali olduğunu yazmıştı. Onun rivayetine göre asıl adı Campbell (Estewan Campbell) olan bu İngiliz subayı İslamı kabul ettikten sonra Şir Muhammed adını almış ve Afganistan ordusunda hizmete başlamıştı.⁵

Ancak yine de Afgan toplumunun Batılılara karşı duyduğu nefret, ülkedeki modernleşme çabalarını büyük ölçüde engellemekteydi. Bu nedenle söz konusu dönemlerde Afganistan'ın modernleşmesi yönünde etkili adımlar atılamamıştır. Bu engelleri aşmak için Müslüman bir ülkeyi örnek almak ve Müslüman uzmanlardan faydalanmak daha etkili olabilirdi. Fakat o dönemlerde İslam dünyasında bu doğrultuda imkânlar oldukça sınırlıydı. Osmanlı Devleti'ndeki modernleşmeyi örnek almak ve Türk uzmanlardan faydalanmak, Afgan toplumu açısından meşru bir seçenek olarak görünmekle birlikte, Afganistan ile Osmanlı Devleti arasında yakın ilişkiler kurmak pek kolay değildi. Çünkü böyle bir yakınlaşma, Hindistan'daki İngiliz çıkarları için bir tehdit olarak değerlendirilirdi. Dolayısıyla İngilizler, Afganistan'ın dış güçlerle, özellikle de Osmanlılarla olan temaslarını sürekli olarak kısıtlamaya çalışmaktaydı. Bu iki ülke arasındaki bazı görüşmeler ise ancak İngilizlerin aracılığıyla gerçekleşebilmiştir.⁶

4 Grigoryan, *Zuhûr-i Afganistân-i Newîn*, s. 105.

5 Emîr Abdürrahmân Han, *Tâcu't-Tevârih* (Sebâ Kütüphanesi, 1979), s. 23.

6 Örneğin Emir Şir Ali Han'ın (1863-1879) hükümdarlığı sırasında 1877 yılında Sultan Abdülhamit Han tarafından

İngilizlerin baskısına rağmen Afganistan'da bazı dönemlerde az da olsa Osmanlı modernleşmesinin örnek alındığını görmek mümkündür. Örneğin Emir Abdurrahman Han (1880-1901) hükümeti tarafından “*Serrişte-i İslamiye-i Rum*” adlı bir yazının yayımlanması dikkat çekicidir. Küçük kitapçık şeklinde olan bu yazıda, Osmanlı halkının ordularına destek olmaları ve gerekli durumlarda gönüllü olarak orduya katılmalarından övgü ile bahsedilmiştir. Yazının girişinde Emir'in ağzından yazılan mesajda, “din kardeşlerimiz olan Osmanlılardan ders almalı, vatan ve devleti savunma konusunda onları örnek almalıyız” ifadesi ile Afgan halkına tavsiyede bulunmuştur.⁷

20. yüzyılın başlarında Emir Abdurrahman Han'dan sonra oğlu Emir Habibullah Han (1901-1919) iktidara geçtiğinde, ülkenin modernleşme sürecinde önemli ve daha kapsamlı adımlar atıldı. Bu dönemde Osmanlılar sadece sürecin meşrulaştırılması için örnek olarak alınmadı; hatta birçok Osmanlı uzmanı ve teknisyeni, bu doğrultuda çalışması amacıyla görevlendirilmişti. 20. yüzyılın ilk 18 yılını kapsayan söz konusu dönemde, Türk uzmanların katılımıyla ülkenin modernleşme sürecinde önemli gelişmeler yaşandı. Bu dönemde, Afganistan'da çalışan Türk uzmanları ve modernleşme üzerindeki bıraktıkları etkiler, bu araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Çalışmada, Türk uzmanların ülkeye gelişi, çalıştıkları kurumlar ve yaptıkları işler ile sonuçları ve etkileri, resmî ve birinci el kaynaklar üzerinden incelenmeye gayret edilmiştir.

20. yüzyılda Afganistan'daki Modernleşme Çabaları ve Türk Uzmanlarının Davet Edilmesi

20. yüzyılın başlarında, Afganistan'da yeni bir dönem ortaya çıkmıştı. Emir Habibullah Han (1901-1919), bütün Afganistan üzerinde egemen olan güçlü bir devleti babasından miras almıştı. Ülke çapında, neredeyse onun iktidarını tehdit edebilecek herhangi bir muhalif güç bulunmamaktaydı. Emir, bu durum sayesinde yaklaşık on sekiz yıl boyunca istikrarlı bir şekilde hüküm sürdü. İktidara geçtikten hemen sonra yaptığı ilk iş, babası tarafından sürgün edilen kişilere ülkeye dönme izni vermek olmuştu. Bu kararı neticesinde Hindistan ve Osmanlı gibi topraklarda sürgünde bulunan birçok kişi ülkeye geri döndü.⁸ Yeni dönen kişilerin çoğu, sürgünde buldukları ülkelerde modern medeni-

Kazasker Şirvanîzade Ahmet Hulusi Bey'in başkanlığında bir heyet gönderilmişti. Osmanlı-Rus savaşı sırasında gönderilen bu heyetin isteği Afgan hükümdarının Ruslara karşı tavir alınmasına teşvik etmekte. İngilizlerin menfaati ile uyumlu olan bu görüşme Britanyalı Hindistan yönetimi tarafından teshil edilmişti. bkz (Jamal, 2019, s. 38).

7 Muhammed Azim Han Sarcen, *Serrişte-i İslamiye-i Rum*, Kabil: Matbuaa-i Darülsaltane-i Kabil, 1887. ss. 1-2

8 Muhammed Sidik Farhang, *Afganistan der Penc Karn-i Ahir* (Kabil, 1373), s. 448.

yetle tanışmıştı. Ülkede başlamış olan modernleşme sürecine katılmaya istekliyidiler. Onların dönüşü ile Emir tarafından başlatılan modernleşme çabaları daha da hız kazandı ve bu doğrultudaki çalışmalar genişletildi.⁹

Bu dönemde yapılan çalışmalar, Afganistan'ın modernleşme tarihinde parlak ve dönüm noktası olarak bilinmektedir. Çünkü söz konusu dönemde eğitim, sağlık, askerî ve ekonomi gibi birçok alanda modernleşme çabaları başlamıştı. Bu gayretler sonucunda modern eğitim ve yeni düzenin temelleri atıldı. Meşrutiyet, milliyetçilik, kanun, bağımsızlık, ilerleme ve vatanseverlik gibi birçok modern kavram ilk defa ülkeye yayılmaya başladı. Ayrıca bu durum sayesinde şehir yaşamı ve burjuva tabakasının ilerleme süreci de başlamış oldu. Ülkenin bağımsızlığı ve ilerlemesi için mücadele eden yeni bir aydın sınıfın oluşması için temel atıldı. Bu şekilde Afganistan tarihinde modernleşme açısından parlak bir dönem yaşandı.¹⁰

Söz konusu dönemdeki yenilikçi sınıfın en önemli ismi Mahmud Tarzîydi (1865-1933). Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında olan Şam'da sürgün olarak yaklaşık yirmi yıl yaşayan Tarzî, Habibullah Han'ın daveti üzerine ülkeye dönmüştü. Döndükten hemen sonra devletin tercüme bürosunda işe başlayarak bilim dünyasından metinleri Türkçe üzerinden çevirmeye başlamıştı.¹¹ Bu şekilde devlet teşkilatına giren Tarzî, giderek Habibullah Han'ın ailesi üzerinde nüfuzunu arttırmış ve iki kızını Emir'in iki oğlu ile evlendirmişti. Bu nüfuzu sayesinde ülkenin modernleşme sürecinde önemli işlere imza atmıştı. Nitekim dönemin tek devlet gazetesi olan *Sirac'ül Ahbar*, 1911-1918 yılları arasında yayınlanmış, Mahmud Tarzî de başyazarlık yapmıştır. Tarzî, Afganistan'ın modernleşmesinde Osmanlı modernleşmesini örnek almayı ısrarla savunuyordu. Ona göre, Türk uzmanların ülkeye getirilip çalıştırılması, Afganistan'ın ilerleme sürecini hızlandıracaktı. Tarzî'nin bu konudaki ısrarları nedeniyle, sonraki tarihçiler onu tam bir Osmanlı hayranı olarak tanıtmışlardı.¹² 1915 yılında Hindistan'dan Kabil'e gelen Zafer Aybek, kendi hatıratında Tarzî hakkında şöyle yazmıştı: "*Serdar Mahmut Bek Tarzî, Türklerin yaşam tarzına hayran bir aydındır.*"¹³

9 Ludwing Adamec, *Revabit-i Harici-i Afganistan* (Peşâver, 1377), s. 10.

10 Grigoryan, *Zuhûr-i Afganistân-i Nevîn*, s. 257.

11 Mehmed Bakîr Mibahzâde, *Tarih-i Siyasi Muhteser-i Afganistan*. Kâbil: Aftâb Araştırma Merkezi Yayınları, 1388 hş. s. 81.

12 Grigoryan, *Zuhûr-i Afganistân-i Nevîn*, s. 272.

13 Zafer Hassan Aybek, *Afganistan az Habibullah ta Muhammed Haşim Han* (Meyvand Yayınları, 2003), s. 91.

İlk başta Emir Habibullah Han, Türk uzmanlarını ülkeye getirme konusunda tereddüt göstermişti. Belki onun tereddüdü, İngilizlerin muhtemel tepkisi içindi. Çünkü bu konuda İngilizlerin rahatsızlığı kesindi. Bu yüzden Emir, Osmanlılara karşı temkinli davranmayı her zaman dikkate almıştı. Ama Tarzî, Habibullah Han'ı bu konuda razı etmek için çok çalışmıştı. Bu durumu anılarında şöyle anlatmaktadır:

“Emir ile yaptığım sohbetlerde, Afganistan'ın gelişmesi için İngiltere ile Hindistan'dan çok fazla şey beklemenin yanlış olacağını, Osmanlı İmparatorluğu'ndan uzmanlar getirmenin ülkenin kalkınmasına daha fazla yararı dokunacağını dile getirdim.”¹⁴

Tarzî kısa bir sürede Habibullah Han'ın ilgisini Türk uzmanlarına çekmeye başlamıştı. Onun bu konudaki çabaları, Emir'in Osmanlılara karşı iştihâkını fazlasıyla yükseltmişti. Öyle ki Emir'in ülkesindeki modernleşme çabalarında Osmanlılardan yararlanma konusundaki yüksek ilgisi, İstanbul gazetelerinde de yansımıştı.¹⁵ Bu şekilde Emir Habibullah Han, Türk uzmanları özellikle askerî alanda resmi olarak davet etmeye başladı. Nitekim onun bu konudaki talepleri Osmanlı gazetelerinde de yer almıştı. Örneğin, *Sırat-ı Müstakim* gazetesinde, “Afganistan ordusunun bir kat daha tanzim ve tensiki için öğretmen olarak askerî subay izâmı talep olunduğu ve talebin ilgili daireye iletildiği” haberi yayınlanmıştı¹⁶ Ayrıca, *Cemiyet-i İlmiye-i İslâmiyye* gazetesi, *Times Gazetes'i*nden nakil ederek birkaç Osmanlı subayının askerî hizmet için Kâbil'e gittiğini ve bu durumdan dolayı Emir'in hoşnutluğunu yazmıştır.¹⁷

Ayrıca Emir Habibullah Han'ın resmi talepleri dışında Mahmud Tarzî de tanıdığı Türk uzmanlara mektup göndererek Afganistan'a davet etmişti. Özellikle söz konusu asrın başlarında Mısır'da sürgün olan Türklere birkaç kez mektup gönderdi. Mısır'daki Türklere biri ve daha sonra Afganistan'a gelen Muhammed Fazlı, kendi anılarında Mahmud Tarzî ve onunla arasında geçen mektuplaşmalardan söz ederek, Tarzî'nin göndermiş olduğu bir mektubunu aynen kitabında nakletmişti.¹⁸ Onun yazdıklarına göre, Emir Habibullah

14 Süleyman Özmen ve Mahmüd Tarzî, *Afgan aydınlanmasının mimarı Serdar Mahmud Tarzi Han ve anıları*, 1. basım, Türkiye İş Bankası kültür yayınları Genel yayın\$12805 Anı (Türkiye İş Bankası, 2013), s. 150.

15 Tayyar, Kale-i Sultaniyeli İbrahimi Ali, “Alem-i İslam - Afganlılar - Osmanlılar ve Emir Habibullah Mehmet Han”, *Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye*, cilt: VI, sayı: 144, 9 Kanunusani 1327, s. 2583.

16 “Afganistan'a Muallim Sıfatıyla Gidecek Zabitan”, *Sırat-ı Müstakim*, cilt: 3, sayı 62, 29 Teşrinievvel 1325, s. 160

17 Alem-i İslamiyet: İran, Natal, Hindistan, Afganistan, Fas”, *Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye*, cilt: 1, sayı: 15, 29 Kanun-i evvel 1324, s. 244.

18 Mehmet Fazlı vd., *Afganistan'da bir jöntürk: Mısır sürgününden Afgan reformuna*, 1. baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 1261 (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007), ss. 4-5.

Han'ın kardeşi Nasrullah Han tarafından yazılmış olan bir mektup ile 350 Osmanlı Lirası onlara ulaşmış ve bu olay onları çok mutlu etmişti. Dolayısıyla hareket etmek için hazırlıkları hızla tamamlayıp 2 Ekim 1907 tarihinde Afganistan'a gitmek üzere Kahire'yi terk etmişlerdi.¹⁹

Afganistan'a Giden Türk Uzmanlar

Yukarıda görüldüğü gibi, Emir Habibullah Han ve Mahmud Tarzi'nin daveti üzerine birçok Türk uzman Afganistan'a gelerek ülkede yeni kurulan modern kurumlarda çalışmaya başlamıştı. Tarihi kayıtlara göre, Trabzonlu Hasan Hilmi Efendi 1905 yılında Kâbil'e gelmişti. Hilmi Efendi'nin hat, resim ve oymacılık alanlarında uzman olduğu rivayet edilmektedir.²⁰ Ayrıca onun çabalarıyla ülkenin postane işleri modernleşmiş, bu alanda nizamname düzeltilmiş, pulları ve yazışma kâğıtları daha süslü ve nefis bir hâle getirilmişti.²¹ Nitekim onun faaliyetleri ve neticesinde postanelerin gelişmiş durumu, *Sirac'ül Ahbar* gazetesinde övgü ile yansımıştı:

“... Hükümdarın fermanı ile bu hususta çalışan, özellikle posta biletlerinin düzenlenmesi, nizamname tasarımı ve postanenin işlerinin ve diğer malzemelerinin tertip edilmesi ile ilgili izzetli Hasan Hilmi Efendi'nin yaptığı çalışmalar el-bak takdire şayandır. Kalkınma ve adaletin peşinde olan Hazret-i Padişahımız (Habibullah Han) devletin parası olan sikke Rupilerinin yeniden düzenlenmesi için emir buyurmuş ve yeni para tasarımı için adı geçen Efendi çalışmaya memur edilmiştir...”²²

Sirac'ül Ahbar gazetesinde anlatıldığı gibi, Hasan Hilmi Efendi Afganistan'ın ilk kâğıt parasının tasarımını da yapmıştı. Onun bu konudaki çalışmaları hakkında Mehmet Fazlı kendi hatıratında şöyle yazmaktadır: “... Son zamanlarda Emir Hazretleri kağıt para için emir vermişler ve Hasan Hilmi Efendi bunların resimleri ile meşgul bulunuyorlardı.”²³

Yukarıda da bahsedildiği gibi, Afganistan'a gelen Türk uzmanların önemli bir grubu Mısır'da sürgün olan Türklerdir. 1907 yılının sonlarında Kâbil'e geldikleri rivayet edilen bu grup, farklı alanlarda uzman olan kişilerden oluşmaktaydı. Bir dönem valilik yapan Hüseyin Hüsnü, ressam Mehmet Fazlı, doktor Munir İzzet, eczacı Mehmet Efendi, Ali Fahim ve makinist Rıza Beyler, gru-

19 Mehmet Fazlı vd., *Afganistan'da bir jöntürk*, ss. 6-7.

20 Revan Ferhadi, *Makalat-i Mahmut Tarzi* (Behiki Yayınları, 1355), s. 19.

21 Mehmet Fazlı vd., *Afganistan'da bir jöntürk*, s. 82.

22 *Sirac'ül Ahbar*, 1. yıl, sayı: 6, 1 Muharremü'l-Haram 1330, s. 2.

23 Mehmet Fazlı vd., *Afganistan'da bir jöntürk*, s. 83.

bun üyelerindendi.²⁴ Bunların arasında Mehmet Fazlı, Afganistan'a yolculuğu ve ülkede bulunduğu yılların hatıratını "Afgan Resimli Seyahat" başlığı ile yazmıştı. Bu gruptan önce Hilmi Efendi dışında bazı Türk subayların Kâbil'de bulunduğu, Fazlı'nın anılarından anlaşılmaktadır. Nitekim Fazlı'nın da aralarında olduğu grup Kâbil'e geldiğinde o subaylarla karşılaşmıştı. Fazlı bu konu ile ilgili şöyle yazmaktadır:

"Hariciye memuru Şah Bey Han ve maiyeti tarafından karşılandık. Doğruca bizlere tahsis edilmiş olan Emir Şir Ali Han'ın bağı için tekrar yola çıktık; bağa varmadan bayraklarla donatılmış bir ufak kışla kapısındaki karakol bizi selamlamaktayken Türkçe komutlar veren binbaşı ile kapılarına Türkçe yazılar asılı nizam karakolunu görmemiz; vatan ayrılığının hüznüyle sızlayan kalplerimize haz ve sevinç yağmuru, teselli damlaları ve ümit serpti. Ve nihayet ikametgahımız bağa bir ruh sarhoşluğuyla girdik."²⁵

Fotoğraf 1: Sirac ül-Abhar Gazetesinde yayımlanan bir foto: Mahmud Tarzi (sağ) ve Türk uzmanı Mehmet Fazlı (sol) Kaynak: (O'Sullivan, 2016)²⁶

24 Orhan Yazıcı, Jön Türklerin Afganistan'daki Yansıması: Cevanan-i Afgan ve Meşrutiyet Talepleri, İttihatçılar ve İttihatçılık Sempozyumu, 25 Kasım 2014 Ankara. s. 164

25 Mehmet Fazlı vd., *Afganistan'da bir jöntürk*, ss. 42-43.

26 Michael B. O'Sullivan, "The Little Brother of the Ottoman State": Ottoman Technocrats in Kabul and Afghanistan's Development in the Ottoman Imagination, 1908-23", *Modern Asian Studies* 50, sy 6 (2016): 1878, <https://doi.org/10.1017/S0026749X15000244>.

Söz konusu grup Kâbil'e ulaştıktan sonra, Mahmud Tarzî aracılığıyla Emir Habibullah Han tarafından kabul edilerek görüşme yapılmıştı. Emir'in bu görüşmedeki samimi sözleri, Mehmet Fazlı'nın hatıratında şöyle rivayet edilmektedir:

*"Afganistan, Osmanlı Devleti'nin bir küçük kardeşi yerinde ve Doğu siyasetinde sağ kolu gibidir. Bundan dolayı Afganistan'ın kuvvetlenmesi, Türkiye'nin ağırlığının ve görkeminin artmasının aslı sebeplerinden biri olabilir. Bu sebeple her Osmanlı'nın böyle mühim bir maksadın meydan gelmesi için son derece samimi bir his ve alicenaplıkla çalışmaları doğal olup, buna güvenim tamdır. Asırlardan beri gaflet ve tembellik uykusuna dalmış İslam kavimlerinin acınası durumlarına çok fazla üzülmekteyim. Biz öyle olmayalım. İslam'ın ve İslam aleminin ilerlemesi, yükselmesi ve hakiki İslam medeniyetinin yayılması için hiçbir çaba ve gayreti esirgeme-yeceğime sizler de emin olunuz. Vatanım, İslam vatanıdır. Hep birlikte çalışalım. Tanrı gayrete aştıktır."*²⁷

Sürgünde olan bu Türk grubunun Afganistan'a davet edilmesi ve Emir Habibullah Han tarafından hoşça karşılanması, sonraki yıllarda Osmanlı gazetelerinde iyi bir davranış olarak yansımıştı. Nitekim *Sırat-ı Müstakim Gazetesi*, Emir'in sürgünlere sıcakça kucak açmasını överek şöyle yazar: *"Vaktiyle Afganistan, Hamid'in kanlı parmaklarından bekasını kurtarabilmek vatanlarını terke mecbur olan bazı gençlerin müşfikî olmuştu. Bu bahtiyar memleketin vatanperver hükümdar-ı azamı Habibullah Han hazretleri de peder-i rahimi olmuştu. Kahir'e'de orada burada muzmehil bir halde bulunan zabitan-ı Osmaniye karşı kucaklarını açarak: gelin evlatlarımız! ...vatanınızdan ayrılmışsınız... işte size bir vatan daha... diyerek gerçekten pederane ilgi gösteriyordu. Davetnameler vasıtası ile Afganistan'a celp ediyordu..."*²⁸

Osmanlı uzmanları arasında yer alan başka bir önemli isim Mahmud Sami Paşa'ydı. Onun Bağdat ehli olup Osmanlı Devleti'nin Arap subaylarından olduğu bilinmektedir. İstanbul'da askerî eğitim alan Sami, Afganistan'a gelmeden önce Bağdat'ta görev yapmaktaydı. Kâbil'e geldikten sonra Afganistan'ın ilk modern askerî okulu olan Harbiye Mektebi'nde önce öğretmen ve daha sonra okulun müdürü olarak çalışmıştı.²⁹ Tarihçilere göre Mahmud Sami, modern askerî bilim ve tekniklerini Afganistan ordusuna aktardığı konusunda ülkenin askerî tarihinde önemli bir yere sahiptir. Askerî alana ait birçok kitabı

27 Mehmet Fazlı vd., *Afganistan'da bir jöntürk*, s. 60.

28 Troyskili Ahmed Taceddin,, "Ahval-i Umumiyye-i İslamiyye ve İstikbal-i İslam - 6: Afganistan", *Sırat-ı Müstakim*, cilt: 3, sayı: 77, 11 Şubat 1325, ss. 397 - 399.

29 Aybek, *Afganistan az Habibullah ta Muhammed Haşim Han*, s. 112.

Türkçe'den Farsça'ya çevirerek modern askerî eğitimin gelişmesinde etkili bir rol oynamıştı. Bu şekilde, Afganistan'ın ordu yapısını Osmanlı askerî sistemine göre düzenlemeye çalışmış ve bu doğrultuda oldukça başarılı olmuştu.³⁰

Harbiye Okulu'nda öğretmen ve müdür olduğu sıralarda, Emir'in oğlu Amanullah Han, onun öğrencisiydi. Babasının öldürülmesinden sonra iktidara geçen Emir Amanullah Han (1919–1929), askerî eğitimini onun nezinde almış ve Türkçe'yi onun sayesinde öğrenmişti.³¹ Bu yüzden Amanullah Han, iktidarda bulunduğu sırada ona çok güvenir ve fazlasıyla saygı gösterirdi. Amanullah Han'ın döneminde Mahmud Sami, yüksek bir askerî ünvan olan "Nayıbsalar" derecesine yükseltilmiş ve Kâbil'in kul ordu komutanı olarak kral tarafından tayin edilmişti. Fakat Amanullah Han'ın çöküşünden sonra, Nadir Şah'ın (1930–1933) döneminde siyasi ithamlarla suçlanarak 1930 yılında şah tarafından idam edilmişti.³²

Fotoğraf 2: Sağdan sola: Emir Amanullah Han, Mahmud Sami, Februddin Paşa ve Mahmud Tarzi, 1924, Kabil.
kaynak: SALT Research³³

Fotoğraf 3: Mahmud Sami Paşa
Kaynak: (Jamal, 2019)

Bu dönemde, Sami'den sonra askerî modernleşme sürecinde önemli rol oynayan Türk subayı Rıza Bey'di. Birinci Dünya Savaşı sırasında Afganistan'da

30 Grigoryan, *Zuhûr-i Afganistân-i Nevîn*, s. 231.

31 Mehdi Faruh, *Kırsinişinan-i Kabil* (Merkez-i Pojohuşgah-i Farhangi, 1370), s. 23.

32 Aybek, *Afganistan az Habibullah ta Muhammed Haşim Han*, s. 112.

33 SALT Research, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/26133>, Erişim tarihi: tarih: 20 Kasım 2025

ilk kez “Beyaz Barutu” (dumansız barut), onun çabaları ile üretilmişti. Afganistan’ın askerî fabrikasında çalışan Rıza Bey, adı geçen barutu ilk kez ürettiği için ülkenin askerî tarihinde önemli bir yere sahiptir.³⁴ Bu dönemde, Muhammed Server Han, Kâbil’de bulunan bütün fabrikaların nazırıydı. Ama ondan sonra Rıza Bey, genel müdür olarak Emir Habibullah Han tarafından atanmıştı.³⁵ Sonunda Rıza Bey, 1921 yılında Kâbil’de vefat etti. Onun cenaze törenine dönemin kralı Amanullah Han bizzat iştirak etmişti. Kendisinin ardından, çırak olarak yetiştirdiği Fayz Muhammed Han, onun işlerini yapmak üzere makamına geçti. Ancak o da, Mahmud Sami Paşa gibi, 1930 yılında Nadir Şah tarafından idam edildi.³⁶

Türk uzmanları arasında dikkat çeken diğer bir isim Doktor Munir İzzet’ti. Onun çabaları sayesinde 1911 yılında Afganistan’ın ilk hastanesi kurulmuştur. Otuz yataklı bu hastane, Türk doktorlar tarafından yönetilmekteydi. Hastanenin başhekimi olan Munir İzzet, usta bir cerrahtı ve yönetimi altında halka sağlık hizmetleri sunulmaktaydı.³⁷ Onun sağlık alanındaki faaliyetleri ve yaptığı kiritik ameliyatlar dönemin gazetesi olan *Sirac’ül Ahbar* sayfalarında övgü ve hayretle yansımıştır³⁸ Ayrıca Munir Bey, Afganistan’da bulunduğu yıllar boyunca tıbbi hizmetler sunmanın yanı sıra, Türkçe gazeteler okuyarak dünya gelişmeleriyle ilgili yeni bilgileri çevresindekilere aktarmaktaydı. O yıllarda Hindistanlı mücadeleci isimlerden biri olup Afganistan’a sığınmış olan Zafer Hassan Aybek, anılarında şöyle yazmaktadır:

“...Kabil’de bizi dünya gündeminden haberdar edebilen bir haber kaynağı bulunmamaktaydı... ta ki Munir İzzet’in günde bir veya iki gazeteyi okuyup tercümesini çevresindekilere anlattığını duyduk. Biz hastalığı bahane ederek hastaneye gittik ve böylelikle ilişkilerimizi Munir Bey’le kurduk. Bundan sonra haftada bir ya da iki kez hastaneye gidip haberlerle ilgili sohbet ederdik...”³⁹

34 Sima Rasuli, Afganistan der Devran-i Habibullah Han, Kabil. 1390 hş. s. 119.

35 Tefik, “Afganistan Müslümanları: Emir Habibullah Han’ın ulviyeti ve Afganistan’da asar-ı tekamül ve terakki”, *Sebilü’r-Reşad*, cilt: I-VIII, sayı: 17 - 199, 14 Haziran 1328, s. 328.

36 Gulam Muhammed Gubar, *Afganistan der Mesir-i Tarih* (İnkilap Yayınları, 1368), s. 791.

37 Gubar, *Afganistan der Mesir-i Tarih*, s. 705.

38 *Siracü’l-Ahbar*, 1 Rebiyülewel 1333 h. 4 (10), ss. 1-3.

39 Aybek, *Afganistan az Habibullah ta Muhammed Haşim Han*, s. 117.

Fotoğraf 4: Dr. Munir İzzet tarafından yapılan ameliyatlarının Sirac'ül Abbar'da yayımlanan fotoğrafları. Kaynak: Sirac'ül-Ahbar⁴⁰

Türk Uzmanların Afganistan'da Bıraktığı Önemli Etkiler

Habibullah Han'ın döneminde yapılan modernleşme çabaları arasında daha çok modern eğitimin kuruluşu dikkat çekmektedir. 1903 yılında, ülkenin ilk modern okulu sayılan Habibiye Okulu açılmıştı. Türklerin daha çok çalıştıkları ve belirli düzeyde etki bıraktıkları kurum söz konusu okul olmuştu. İlk

40 Sirac'ül-Ahbar, 1 Rebiyülewel 1333 h. 4 (10), s. 3.

başta İngiliz-Hindistan eğitim sistemini örnek alan bu okul, Türk uzmanların gelmesi ile gittikçe Osmanlı sistemini benimsemeye başlamıştı. Bu değişiklik, Afganistan'ın geleneksel toplumu açısından daha uygun görülüyordu. Modern eğitim alanında Osmanlıları örnek almak, ülkedeki muhafazakâr kitlenin muhtemel muhalefetlerini engellemek için etkili bir yöntemdi.⁴¹ Bu dönemde eğitim işlerini yönetmek, ders programlarını düzenlemek ve eğitim alanında nizamnameler tasarlamak için bir komisyon kurulmuştu. "Encümen-i Maarif" olarak bilinen bu komisyonun başkanlığında Emir'in büyük oğlu Enayetullah Han bulunmaktaydı. Encümen, üçü Türk olmak üzere dokuz üyeden oluşmuştu. Hasan Hilmi, Mehmet Fazlı ve Ali Efendi, komisyonun Türk üyeleri olarak rivayet edilmektedir. Bu komisyon, Afganistan'da modern eğitimin temellerini atan bir kurum olarak ülkenin tarihinde önemli bir yere sahiptir.⁴²

Fotoğraf 5: Habibullah Han döneminde modern eğitim kurumların yönetmenleri (Encümeni Maarif üyeleri) Fotoğrafta 4. Kişi Türk uzmanı Ali Efendi ve onun sağ tarafında Habibullah Han'ın büyük oğlu Serdar İneyetullah Han. Kaynak: (Jamal, 2019).⁴³

41 Grigoryan, *Zuhûr-i Afganistân-i Nevîn*, s. 233.

42 Gubar, *Afganistan der Mesir-i Tarih*, s. 703.

43 Ziauddin Jamal, "Habibullah Han'ın Modernleşme Çabaları Üzerinde Türklerin Etkisi 1901-1919" (yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2019), s. 90.

Söz konusu Encümen-i Maarif, Osmanlı'da eğitim modernleşmesi için Tanzimat'tan sonra kurulan encümenlere büyük benzerlik göstermekteydi. Encümenin ismi, teşkilat yapısı ve işlevleri için Osmanlı'daki Encümen-i Dâniş, Meclis-i Maarif-i Muvakkat ve Meclis-i Maarif-i Umumiye gibi kuruluşlardan örnek alındığı söylenebilir. Osmanlıların bu kuruluşları için nasıl Fransız Akademisi ve Fransızca örnek olmuşsa, aynı şekilde Afganistan için de Osmanlılar ilham kaynağı olmuştu.⁴⁴

Osmanlı aydınları arasında Fransızca modernleşme dili olarak bilindiği gibi, Afganistan'da da Osmanlı Türkçesi öyle bir konuma sahip olmuştu. Bu dönemde, Afganistan aydınları, modernleşme sürecini daha iyi yönetmek ve güncel gelişmelerden haberdar olmak için Türkçe öğrenmeye çalışmaktaydılar. Dönemin aydınlarının biyografisine bakıldığında, birçoğunun Türkçe bildiği yazılmaktadır.⁴⁵ Özellikle Tarzî'den sonra, söz konusu yıllarda önemli isimler olan Abdülhadi Davi ve Abdurrahman Lüdin, Türkçe'yi Kâbil'de öğrenmişlerdi. İkisi de önemli yazar ve düşünür olarak Tarzî ile beraber *Sirac'ül Ahbar* gazetesinde çalışmaktaydılar.⁴⁶ Ayrıca bu dönemde kurulan sivil ve askerî eğitim kurumlarında Türkçe bir ders olarak öğretilmekteydi. Döneme ait Türkçe ders kitaplarından biri, "Serf-i Türki" başlığıyla, Habıbye ve Harbiye okullarının Türkçe öğretmeni Muhammed Nazif tarafından yazılmıştı. 1958 yılında basılan bu kitap, Nezaret-i Maarif (Eğitim Bakanlığı) tarafından mülki ve askerî okullarda eğitim vermek üzere yayımlanmıştı.⁴⁷

Ayrıca ülkenin ilk maliye okulu, 1910 yılında "Mahkeme-i İlm-i Mali ve İktisadi" adıyla Kâbil şehrinde, Emir Habibullah Han'ın emri ve Osmanlı Türklerinden Ali Fahimî'nin rehberliğiyle kuruldu. Bunun ardından, Trabzonlu Hasan Hilmi ve Mustafa Hakkâkzâde'nin işbirliğiyle 1910 yılında Kâbil'deki Darüssaltana'nın misafirhane bahçesinde "Mahkeme-i Hakkâki ve Hattatî" adıyla hakkâklık ve hat okulu da kuruldu. Okulun öğrenci sayısı başlangıçta

44 1846 yılında kurulan Meclis-i Maarif-i Muvakkatten bir yıl sonra Mekteb-i Umumiye Nezareti kuruldu. Meclis-i Maarif-i Muvakkat tarafından kurulan Meclis-i Maarif-i Umumiye sonralar bir üniversite niteliklerini alan Darul Fünun'un kurulmasına karar verdi. Yeni kurulan modern okulların yanında Darul Fünun için de ders kitapları hazırlamak üzere Fransız Akademisi'ni örnek alarak 1851 yılında Abdülmecit'in fermanı ile Encümen-i Daniş kuruldu. Bu encümenin üyeleri arasında 40 Osmanlı aydınının dışında birçok Batılı ülkelerden bilim adamları da bulunmaktaydı. Encümen-i Daniş bir süre faaliyet gösterdikten sonra farklı nedenlerden dolayı 1862 yılında dağılmıştı. (Somel, Selçuk Akşın, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839 - 1908)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017. s. 146; Ali Akbar Diyanet, "Cemiyet-i İlmîye-i Osmaniye", *Mutaliat-i Osmani*, İran, 2020, [مطالعات عثمانیه – جمعیت علمیه عثمانیه \(ottomanstds.com\)](http://ottomanstds.com).)

45 Gubar, *Afganistan der Mesir-i Tarih*, 720.

46 Aybek, *Afganistan az Habibullah ta Muhammed Haşim Han*, s. 113.

47 Muhammed Nazif, *Serf-i Türki* (Dârü's-Saltana-i Kâbil: Matba'a-i Mubâreke-i İnâyat, 1336 H.)

on iki kişi olup on yıl boyunca eğitim görmekteydiler. Rivayetlere göre, bu öğrenciler Kâbil halkı tarafından “Şâgirdân-ı Efendi” (Efendi öğrencileri) adıyla anılmaktaydı.⁴⁸

20. yüzyılın başlarında, Afganistan'da çalışan Türk uzmanların, eğitimden sonra en çok etki bıraktıkları alan askerî kurumlar idi. 1909 yılında kurulan ülkenin ilk Harbiye Okulu'nun önemli çalışanları Türklerden oluşmaktaydı. Ali Efendi, İzzet Efendi ve Nazif Efendi'nin, okulun Türk öğretmenleri oldukları bilinmektedir. Ayrıca, bu dönemde Harbiye Okulu'nun müdürlüğünü hep Türkler üstlenmişti. İlk başta Hayri Paşa, ardından sırasıyla Mahmut Paşa ve Ali Efendi bu makamda bulunmuştu.⁴⁹

Askerî alanda Mahmud Sami Paşa'nın faaliyetleri, Afganistan'ın tarihinde çok önemli bir yere sahipti. Bu alanla ilgili birçok kitap, onun tarafından Türkçe'den Farsça'ya çevrilmişti. Ders kitapları olarak kullanılan Sami'nin çevirilerinin bazıları aşağıdakilerdir:

1. *Talimname-i Piyâde* (1299 hş. /1920)
2. *Coğrafya-i Askerî* (1302 hş. /1923)
3. *Talimname-i Süvarî* (1302 hş. /1923)
4. *Program-i Durus-i Fen-i Endaht* (Ateş etme fenlerinin ders programları) (1301 hş. /1922)
5. *Program-i Nezariyât-i Talim* (Eğitim Teorilerinin Programı) (1302 hş. /1923)
6. *Talimname-i Muhâbire* (1301 hş. /1922).

Sami, bu kitaplar ve çevirdiği askerî nizamnameler aracılığıyla Afganistan ordusunda önemli düzenlemeler yapmıştı. O ve arkadaşlarının çabaları vasıtasıyla, birçok Türkçe askerî terim Afganistan'da râîç olmuştu. Ayrıca, ülkenin askerî tarihinde ilk kez jimnastik eğitimlerinin Afgan askerlerine onlar tarafından verildiği rivayet edilmektedir.⁵⁰

Afganistan'da Türk uzmanların yardımıyla gelişen diğer önemli alan, gazetecilik ile matbaa ve yayıncılıktı. Özellikle *Siracül-Ahbar* gazetesi, bu uzmanların çabalarından olumlu şekilde etkilenmişti. Ayrıca, gravür, gazetede fotoğraf ba-

48 Ahmad Vali Alimi, “Şekilgiri-i Maarif-i Asri der Afganistan”, *Journal of Social Sciences - Kabul University* 6, s. 4 (2025): 208, <https://doi.org/10.62810/jss.v6i4.111>.

49 Gubar, *Afganistan der Mesir-i Tarih*, s. 703.

50 Nasir Mehrin, “General el-Seyid Mahmud Sami”, *kabulnath*, 7 (154), 16. 10. 2011.

https://www.kabulnath.de/Salae_Haftom/Shoumare_154/ustad%20nasir%20mehrin-general%20samee.html

sımı, hat sanatı ve benzeri alanlarda da ilerlemeler gerçekleşmişti. Bu nedenle, bütün Afganistan araştırmacıları, bu dönemin Afganistan'da gazeteciliğin en parlak yılları olduğu kanaatindedir.⁵¹ Bu alandaki gelişmeler üzerinde katkısı olan Mehmet Fazlı, yapılan işler hakkında şöyle yazmaktadır:

“Son zamanlarda oymacılık sanatı okulu ve güzel sanatlardan resim okulu gibi darülrifanlar açılmıştır. Fabrika, keski, dikiş, ciltçilik, defter çizmek için çizgi makineleri, el ayak presleri, büyük bir topograf makinesinden oluşmuş her tür kitap vesaire basan mükemmel bir matbaaya sahiptir. Bundan başka litograf (taşbaskı) matbaası da taş yönünden fevkalade zengin olup birçok fermanlar, yol tezkireleri, posta pulları vesaire basmaktadır.”⁵²

Türklerin yayıncılık ve basın alanındaki yardım ve katkıları, *Siracü'l-Ahbar* gazetesinin sayfalarında da yansımıştı. Özellikle Mehmet Fazlı'nın bu alanlarda yaptığı yenileşmeler övgü ile vurgulanmıştır. Gazetenin altıncı yılının 24. sayısında yayımlanan bir makalede, onun yayıncılık alanındaki hizmetleri ve belirgin rolü anlatılmıştı. Bu makalede, Fazlı'nın faaliyetleri sonucunda *Siracü'l-Ahbar*'ın dönüşüm süreci ile ilgili şu ifadeler yer almaktadır:

“Siracü'l-Ahbar, ilk yılında litograf baskı (taş baskı) ile yayımlanıyordu. Ancak ikinci yılda, yayını tipografi matbaasında yapılmaya başlandı. Yine aynı yıl, sayfaların çinkografi fotoğraflarla süslenmesiyle dönüşüm yolunda büyük bir adım atıldı. Çinkografi sanatını dışarıdan Kâbil'e getiren ilk kişi Muhammed Fazlı Efendi idi. Fazlı, İstanbul'un yüksek okullarında eğitim almış, zeki ve tecrübeli bir gençti. Asya ve Avrupa şehirlerini görmüş olan bu genç, resim ve çinkografi sanatlarında son derece yetenekliydi... Siracü'l-Ahbar'ın üçüncü yılının başlarında Muhammed Fazlı, renkli baskı sanatını öğrenmek için Avrupa'ya gitti. Paris'te bulunduğu sırada bu kanlı savaş (Birinci Dünya Savaşı) başladı ve o, vatanına geri dönemedi... Fazlı'nın unutulmaz hizmetlerinden biri, beş yerli öğrenciyi çinkografi sanatında yetiştirmesidir. Ayrıca, İstanbul'dan Muhammed Nuri Efendi adında bir kişiyi yardımcı olarak yanında getirmişti ve Kâbil'den ayrılırken onu kendi yerine bırakmıştır...”⁵³

Afganistan'da gazetecilik tarihinin önemli araştırmacılarından biri olan Kazım Ahang, *Tarih-i Vesail-i İrtibat-i Cemi der Afganistan* (Afganistan'da Medya Tarihi) adlı eserinde, Türk uzmanların tarihi rolü hakkında şöyle yazar:

51 Ahang Muhammed Kazım, *Tarih-i Vesail-i İrtibat-i Cemi der Afganistan*, Peşaver: Erik Kütüphanesi. 1380 hş. s. 23.

52 Mehmet Fazlı vd., *Afganistan'da bir jöntürk*, ss. 51-52.

53 Siracü'l-Ahbar, 6. yıl, sayı 24.

“Habibullah Han döneminde, baskı (tabaat) ve çinkografî sanatını öğretmek ve geliştirmek amacıyla çok sayıda Türk uzman Afganistan'a gelmişti. Bunlar arasında örnek olarak Muhammed Hasan, Muhammed Nedim ve Muhammed Fazlı Efendi'yi zikretmek mümkündür. Bu kişiler, Afganistan basın tarihinin önde gelen simaları olan Mirza Abdulhamid, Mirza Abdulaziz ve Molla Abdulgani Müstagni'yi eğittiler. Ayrıca Abdulgani Gani, Yar Muhammed, Seyyid Ebubekir ve Halıkdad gibi isimleri de önde gelen çinkografî ustaları olarak yetiştirdiler...”⁵⁴

Söz konusu dönemde Osmanlı Devleti'ne yakınlaşma çabaları ve bu devlete karşı samimi bir duygunun Afganistan'da yayıldığını görmekteyiz. Bu durum Türk uzmanların ülkedeki çalışmalarının bir sonucu olarak düşünülebilir. Osmanlılara yönelik yakınlaşma duygusu sadece halk ve aydın tabakası içinde değil, iktidarda bulunan kimseler arasında da yüksek olmuştu. Nitekim “Cem'iyet-i İlmîyye-i İslâmiye” gazetesinde yayımlanan bir makalede, Emir Habibullah Han'ın kardeşi Nasrullah Han'ın 1892 yılında İstanbul'a geldiği ve Osmanlı Halifesi'nin huzuruna kabul edildiği belirtilmektedir. Ayrıca makalenin yazarı, Habibullah Han'ın Osmanlıların meşrutî yönetime geçişini ve Sultan V. Mehmed'in (1909-1918) tahta çıkışını tebrik eden ilk Müslüman hükümdar olduğunu hatırlatmaktadır.⁵⁵

Trablusgarp Savaşı'nda (1911-1912) Osmanlıları destekleme çabası Afganistan'da yoğun olarak yaşanmıştı. Özellikle yaralıların tedavisi için mali yardım sağlamak yönünde geniş bir kampanya ülke genelinde başlatılmıştı. Savaş sırasında Osmanlılara yardım amacıyla para toplama çağrısında bulunan Emir Habibullah Han'ın nutuk-i hümayunu üç sayfa olarak *Siracü'l-Ahbar* gazetesinde yayınlanmıştır. Emir, bu uzun mesajında Osmanlılara mali yardım için bütün tebalarından para toplamalarını istemişti.⁵⁶ Gazetenin aynı sayısında, Habibullah Han'ın yardım çağrısına Afganistan'da çalışan Osmanlıların şükran mesajları “suret-i arıza-i şükriye” başlığı ile yayınlanmıştır.⁵⁷ Yine daha sonraki sayılarda, 23 Cemaziyühâır 1330 h. /13 Haziran 1912 tarihinde Sadrazam Said Paşa tarafından Habibullah Han'ın yardımına teşekkür ve mektubuna cevap olarak gönderilen mektubun neşir edilmiş olduğunu görmekteyiz.⁵⁸ Ayrıca, Afganistan halkının yardımı ve Habibullah Han'ın mektubu hakkında

54 Muhammed Kazim Ahang, *Tarih-i Vesail-i İrtibat-i Cemi der Afganistan* (Erik Kütüphanesi, 1380), s. 10.

55 Kale-i Sultaniyeli İbrahimi Ali Tayyar, “Alem-i İslam - Afganlılar - Osmanlılar ve Emir Habibullah Mehmet Han”, *Cemiyet-i İlmîyye-i İslâmiye*, cilt: VI, sayı: 144, 9 Kanunusani 1327, s. 2583

56 *Siracü'l-Ahbar*. (15 Zilhicce 1329 h.). “Suret-i Nutuk-i Hümayun-i”, 1(5), ss. 1-4.

57 *Siracü'l-Ahbar*. (15 Zilhicce 1329 h.). “Suret-i Nutuk-i Hümayun-i”, 1(5), s. 4.

58 *Siracü'l-Ahbar*. (15 Şaban 1330 h.). “Devleteyn Aliyeteyn-i Osmaniye ve Afganiye”, 1(21), s. 8.

Tercüman-i Havadis gazetesinde bir yazı yayınlandığını *Siracü'l-Ahbar* memnuniyetle zikretmiştir. Bu yazıda yapılan yardımın miktarı yedi bin İngiliz lirası olarak belirlenmiştir.⁵⁹ Trablusgarp Savaşı sırasında Habibullah Han'ın yardım çağrısının metni İstanbul'daki *İctihad* gazetesinde de yayınlanmıştır.⁶⁰

Ancak bu arada İngilizler, Osmanlılara yönelik Afganistan'da var olan ilgiyi engellemeye çalışmaktaydı. Bu durumu *Siracü'l-Ahbar* gazetesinin sayfalarında geçen bazı yazılardan da fark edebiliriz. Örneğin Hindistan'da yayımlanan bir İngiliz gazetesinde (*The Pioneer*) Afganistan'da Osmanlıların varlığına ve bunun İngilizlerin menfaatine tehlikeli olduğuna işaret eden bir yazı yayınlanmıştır. *Siracü'l-Ahbar* da söz konusu yazıya tepki olarak uzun bir yazı yayınlanmıştır. Yazıda Afganistan'ın İngiliz'e karşı var olan taahhüdü güçlü olduğunu vurgulayarak bir yerinde şu ifadeler kullanmıştır: "... birkaç Osmanlının bizim devletimizde çalıştıkları size karşı düşmanlığımızın işareti değildir. İngilizlerle olan taahhüdümüz tamdır. Bunlar ahdimizi bozmak anlamına gelmez."⁶¹

Sonuçta İngilizler tarafından Afganistan ve Osmanlı arasındaki yakınlaşma durdurulmaya çalışılmış ve bu doğrultuda başarılı da olmuşlardı. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlıların isteğine karşı İngilizler, Afganistan'ı tarafsız kalmaya mecbur kılmıştı. Afganistan'ın aydın sınıfı ve Osmanlı taraftarları, bu konuda karşı çıkmışsa da bir sonuç vermemişti. Bu nedenle Emir ile Osmanlı taraftarları arasında gizli bir muhalefet oluşmaya başlamıştı. Ülkenin bazı tarihçileri Emir'in öldürülmesini ve yerine Amanullah Han'ın iktidara geçmesini bu muhalefete bağlamaktadırlar.

Sonuç

Daha önce de belirtildiği gibi, Afganistan toplumsal yapısının kabilevi ve geleneksel olması nedeniyle etkili ve sürekli bir modernleşme süreci yürütebilme imkânı bulamamıştır. Bu durum özellikle 19. yüzyıl Afganistan'ı için daha da geçerlidir. Bu dönemde Afganistan, modern medeniyetin bazı unsurları ve ürünleriyle tanışmıştı; ancak bu tanışma İngilizler aracılığıyla gerçekleşmişti. Afgan halkı ise hem dini ve kabilevi inançları nedeniyle, hem de İngilizlerle yaşanan birçok kanlı çatışma yüzünden Avrupalılara genel olarak nefret duygusuyla bakıyordu. Bu durum, Batılı uzmanların ülkeye getirilmesini ve on-

59 *Siracü'l-Ahbar*. (15 Ramazan 1330 h.). "İktibasat", 1(23), s. 11.

60 "Kabil'de münteşir Siracü'l-Ahbar gazetesinden Afganistan emiri Habibullah Han hazretlerinin Nutk-ı Hümayunu", *İctihad*, cilt: III, sayı: 41, 15 Şubat 1327, ss. 1002 - 1004.

61 *Siracü'l-Ahbar*. (15 Cemaziülevvel 1330 h.). "Havadis-i Hariciye", 1(15), s. 9

lardan yararlanılmasını ciddi şekilde sınırlandırıyordu. Bu nedenle, 19. yüzyıl boyunca ülkede modernleşme yönünde etkili ve önemli çalışmalar gerçekleştirilemedi.

Osmanlı'da uzun ve geniş kapsamlı faaliyetler sonucunda çok sayıda yetişmiş uzman bulunması, Afganistan için Osmanlı uzmanlarından yararlanmayı en uygun ve en düşük maliyetli seçenek hâline getiriyordu. 20. yüzyılın başlarında Afganistan için böyle bir imkân doğduğunda ve az sayıda Türk uzmanının ülkeye girmesi mümkün olduğunda, modernleşme yönünde güçlü bir sıçrama gerçekleşti. Bu dönemde, Türkçe'den Farsça'ya birçok bilimsel eser tercüme edildi, modern sivil ve askerî okullar kuruldu, ilk sivil hastane açıldı ve kitap ile makale basımı alanında dikkat çekici ilerlemeler kaydedildi.

Görüldüğü üzere, bu dönemde ortaya çıkan yenileşme hareketi, Osmanlıların "Yeni Osmanlılar" dönemine benzer bir çizgide, Afganistan'da da Türklerin belirgin varlığı sayesinde gelişmiştir. Yeni olguların İslam ile uyumlu bir biçimde tanıtılması için çaba gösteriliyordu. Aynı zamanda İslam birliği, Müslüman toplumların ilerlemesi ve modern bilimlerin ürünlerinden yararlanma gerekliliği, 20. yüzyılın başındaki Afgan yenilikçilerinin özellikle vurguladığı hususlardı.

Bu dönemdeki yenilikçi faaliyetlerin sonucunda, bağımsızlığa, ilerlemeye ve modern bilimleri öğrenmeye istekli bir toplumsal kesim ortaya çıktı. Bu dönemin sonuçları da tıpkı Osmanlı toplumunda olduğu gibi, Amanullah Han'ın modernleşmeci devletinin kurulmasına, ilk anayasanın hazırlanmasına ve kısa süreli bir millî meclisin oluşmasına yol açtı.

Ancak Afganistan'da Osmanlı toplumunun aksine, Amanullah Han yönetiminin modernleşme konusunda aşırıya kaçması ve toplumsal gelenekleri göz ardı etmesi, muhalefet hareketlerinin doğmasına neden oldu ve nihayetinde bu sürecin başarısızlıkla sonuçlanmasına yol açtı. Eğer bu ülkede Osmanlı'daki gibi daha ölçülü ve yavaş bir modernleşme yolu izlenmiş, zamana daha fazla önem verilmiş ve yenileşme konusunda acele ve aşırılıktan kaçınılmış olsaydı, muhtemelen bu çabalar toplumda daha köklü bir şekilde yerleşir ve başarıya ulaşabilirdi.

Kaynakça

- Adamec, Ludwing. *Revabit-i Harici-i Afganistan*. Peşâver, 1377 hş.
- Ahang, Muhammed Kazim. *Tarih-i Vesail-i İrtibat-i Cemi der Afganistan*. Erik Kütübhanesi, 1380 hş.
- Alimi, Ahmad Vali. “Şekilgiri-i Maarif-i Asri der Afganistan”. *Journal of Social Sciences - Kabul University* 6, sy 4 (2025): 199-210. <https://doi.org/10.62810/jss.v6i4.111>.
- Aybek, Zafer Hassan. *Afganistan az Habibullah ta Muhammed Haşim Han*. Meyvand Yayınları, 2003.
- Emir Abdürrahmân Han. *Tâcu't-Tevârih*. Sebâ Kütüphânesi, 1979.
- Farhang, Muhammed Sidik. *Afganistan der Penc Karn-i Abir*. Kabil, 1373 hş.
- Faruh, Mehdi. *Kırsinişinan-i Kabil*. Merkez-i Pojohuşgah-i Farhangi, 1370 hş.
- Ferhadi, Revan. *Makalat-i Mahmut Tarzi*. Behiki Yayınları, 1355 hş.
- Grigoryan, Vartan. *Zubûr-i Afganistân-i Nevvin*. Şeri'atı Afganistânî, Muhammed İbrâhîm, 1388 hş.
- Gubar, Gulam Muhammed. *Afganistan der Mesir-i Tarih*. İnkılap Yayınları, 1368 hş.
- Jamal, Ziauddin. “Habibullah Han`ın Modernleşme Çabaları Üzerinde Türklerin Etkisi 1901-1919”. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2019.
- Mehmet Fazlı, Kenan Karabulut ve Mehmet Fazlı. *Afganistan'da bir jöntürk: Mısır sürgününden Afgan reformuna*. 1. baskı. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 1261. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.
- O'Sullivan, Michael B. “‘The Little Brother of the Ottoman State’: Ottoman Technocrats in Kabul and Afghanistan's Development in the Ottoman Imagination, 1908–23”. *Modern Asian Studies* 50, sy 6 (2016): 1846-87. <https://doi.org/10.1017/S0026749X15000244>.
- Özmen, Süleyman ve Maḥmûd Tarzî. *Afgan aydınlanmasının mimarı Serdar Mahmud Tarzî Han ve anıları*. 1. basım. Türkiye İş Bankası kültür yayınları Genel yayın\$12805 Anı. Türkiye İş Bankası, 2013.
- Muhammed Nazif. *Serf-i Türki* (Dârü's-Saltana-i Kâbil: Matba'a-i Mubâreke-i İnâyat, 1336 H.
- Diyanet, Ali Akbar. “Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye”, *Mutaliat-i Osmani*, İran, 2020, [جمعیت علمیه مطالعات عثمانیه – عثمانیه \(ottomanstds.com\)](https://www.kabulnath.de/Salae_Haftom/Shoumare_154/ustad%20nasir%20mehrin-general%20samee.html).
- Mehrin, Nasir. “General el-Seyid Mahmud Sami”, *kabulnath*, 7 (154), 16. 10. 2011. https://www.kabulnath.de/Salae_Haftom/Shoumare_154/ustad%20nasir%20mehrin-general%20samee.html Erişim: 20.11.2025
- Musevî, Cevât. “Amelkerd-i Siyasi-Nizâmî-i Ahmet Şâh Ebdâli”. *Tarih-i İslâm Dergisi*, 5(17), Bahar 1394 hş. ss. 137.
- Halkin, N. *Tecavüz-i Britanya ber Afganistan*. Moskova, 1959.
- Mibahzâde, Mehmed Bakîr. *Tarih-i Siyasi Muhteser-i Afganistan*. Kâbil: Aftâb Araştırma Merkezi Yayınları.1388 hş.
- Habîbî, Abdul Hay. *Tarih-i Muhteser-i Afganistan*. Kâbil. 1346 hş.
- Sarcen, Muhammed Azim Han. *Serrişte-i İslamiye-i Rum*, Kabil: Matbuua-i Darülsaltane-i Kabil, 1887.

- Tayyar, Kale-i Sultaniyeli İbrahimi Ali, "Alem-i İslam – Afganlılar – Osmanlılar ve Emir Habibullah Mehmet Han", *Cemiyet-i İlmîye-i İslamiye*, cilt: VI, sayı: 144, 9 Kanunusani 1327, s. 2583.
- "Afganistan'a Muallim Sıfatıyla Gidecek Zabitan", *Sırat-ı Müstakim*, cilt: 3, sayı 62, 29 Teşrinievvel 1325, s. 160
- Alem-i İslamiyet: İran, Natal, Hindistan, Afganistan, Fas", *Cemiyet-i İlmîye-i İslamiye*, cilt: 1, sayı: 15, 29 Kanun-i evvel 1324, s. 244.
- Sırac'ül Abbar*, 1. yıl, sayı: 6, 1 Mubaremül-Haram 1330 h..
- Yazıcı, Orhan. "Jön Türklerin Afganistan'daki Yansıması: Cevanan-i Afgan ve Meşrutiyet Talepleri", *İttihatçılar ve İttihatçılık Sempozyumu*, 25 Kasım 2014 Ankara.
- Troytskili Ahmed Taceddin. "Ahval-i Umumiyye-i İslamiyye ve İstikbal-i İslam – 6: Afganistan", *Sırat-ı Müstakim*, cilt: 3, sayı: 77, 11 Şubat 1325, s. 397 – 399.
- SALT Research, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/26133>, Erişim tarih: 20 Kasım 2025
- Rasuli, Sima. *Afganistan der Devran-i Habibullah Han*, Kabil. 1390 hş.
- Tevfik, "Afganistan Müslümanları: Emir Habibullah Han'ın ulviyeti ve Afganistan'da asar-ı tekamül ve terakki", *Sebilür-Reşad*, cilt: I-VIII, sayı: 17 – 199, 14 Haziran 1328.
- Sırac'ül-Abbar*, 1 Rebiyülevvel 1333 h. 4 (10).
- Somel, Selçuk Akşın. *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839 – 1908)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.
- Ahang, Muhammet Kazim. *Tarih-i Vesail-i İrtibat-i Cemi der Afganistan*, Peşaver: Erik Kütüphanesi. 1380 hş.
- Tayyar, Kale-i Sultaniyeli İbrahimi Ali, "Alem-i İslam – Afganlılar – Osmanlılar ve Emir Habibullah Mehmet Han", *Cemiyet-i İlmîye-i İslamiye*, cilt: VI, sayı: 144, 9 Kanunusani 1327.
- Sırac'ül-Abbar*. "Suret-i Nutuk-i Hümayun-i", 1(5), 15 Zilhicce 1329 h. ss. 1-4.
- Sırac'ül-Abbar*. "Devleteyn Aliyeteyn-i Osmaniye ve Afganiye", 1(21) 15 Şaban 1330 h.
- Sırac'ül-Abbar*. "İktibasat", 1(23), 15 Ramazan 1330 h. s. 11.
- "Kabil'de münteşir Sırac'ül-Ahbar gazetesinden Afganistan emiri Habibullah Han hazretlerinin Nutk-ı Hümayunu", *İctihad*, cilt: III, sayı: 41, 15 Şubat 1327, ss. 1002 – 1004.
- Sırac'ül-Abbar*. "Havadis-i Hariciye", 1(15) 15 Cemaziyülevvel 1330 h.